УДК 75

Р.И. Ильясова

1960–1970 ЕЛЛАР СОВЕТ СЫНЛЫ СӘНГАТЕНЕҢ ЯҢА ПАРАДИГМАСЫ ЧАГЫЛЫШЫ БУЛАРАК «6 ЯШЬ РӘССАМ КҮРГӘЗМӘСЕ» (Казан, 1970)

Статья посвящена одной из первых полуофициальных выставок молодых художников Татарстана второй половины XX в., представившей художественные поиски в живописи и графике Н.У. Альмеева, И.Н. Башмакова, Е.Г. Голубцова, Г.А. Иванова, В.А. Нестеренко, Р.Ш. Фаттахова, идущие вразрез с официальными установками социалистического реализма, отражающие увлечения авангардистскими направлениями в искусстве. Выставка рассматривается в контексте художественной обстановки в Казани на рубеже 1960–1970-х гг. Отмечается роль ведущих деятелей культуры Татарстана Б.И. Урманче и Н.Г. Жиганова в организации выставки и поддержке молодых художников. Анализируется вклад участников выставки в изобразительное искусство Татарстана в последующие годы.

Ключевые слова: живопись, графика, скульптура, дизайн, выставочная деятельность, искусство молодых, авангардизм, Н.У. Альмеев, И.Н. Башмаков, Е.Г. Голубцов, Г.А. Иванов, В.А. Нестеренко, Р.Ш. Фаттахов.

The article is devoted to one of the first semi-official exhibitions of young artists of Tatarstan of the second half of the twentieth century, where artistic search in painting and graphics of N.Almeev, I. Bashmakov, E. Golubtsov, G. Ivanov, V. Nesterenko, R. Fattakhov were presented. The exhibition did not correspond to the official guidelines of socialist realism, but reflected the hobbies of young artists for avant-garde trends in art. The exhibition is viewed in the context of the artistic setting in Kazan at the turn of the 1960s – 1970s. The article notes the role of the leading cultural figures of Tatarstan B.I. Urmanche and N.G. Zhiganov in organizing the exhibition and supporting young artists, and also analyzes the contribution of the exhibition participants to the fine arts of Tatarstan in the following years.

Keywords: painting, graphics, sculpture, design, exhibition activities, art of the young, avant-garde, N. Almeev, I. Bashmakov, E. Golubtsov, G. Ivanov, V. Nesterenko, R. Fattakhov.

1950 еллар ахыры – 1960 елларда социаль-сәяси өлкәдә шактый тиз тәмамланган «җепшеклек» чоры Россиянең төрле төбәкләрендә сынлы сәнгать үсешенә зур этәргеч бирә. Рәссамнар, бигрәк тә иҗат ирекен татып караган яшь буын вәкилләре, «социалистик реализм»-ның катгый кысаларына гына сыеша алмый. Казанның яшь рәссамнары да сәнгатьтә яңа юнәлешләрне үзләштерергә, эстетик төшенчәләрне һәм сәнгать практикаларын алыштырырга, үзләренең иҗади эзләнүләрен тамашачыга күрсәтергә омтыла. Бу җәһәттән «6 яшь рәссам күргәзмәсе» (Казан, 1970) игътибарга лаек: ул анда катнашкан рәссамнар язмышында да, республика сәнгатендә дә мөһим роль уйный. Бу мәкаләдә без күргәзмә оештыру тарихына, Татарстанның әйдәп баручы мәдәният әһелләренең бу өлкәдәге эшчәнлегенә

тукталырбыз (аларның бер өлеше бу гамәлгә каршылык күрсәтсә, икенчеләре яшь талантларга ярдәм итә), күргәзмәдә тәкъдим ителгән әсәрләргә кыскача анализ бирербез, шулай ук катнашучыларның алга таба иҗат эшчәнлегенең төп юнәлешләрен ачыкларбыз.

Татарстанның иҗат яшьләре сәнгать тарихын яңача аңларга гына түгел, ә академик сәнгать белән дә, авангард сәнгате белән дә диалогка керергә омтылдылар. Әмма ТАССР Рәссамнар берлеге йөзендә сәнгати иҗат өлкәсендәге идеологик контроль структуралары күзәтчелек итүдән туктамыйлар. Әйтик, күргәзмә комитеты яки Сәнгать советы аша уңышлы узган тәҗрибәле профессиональ рәссамнар гына күргәзмә оештыра алган. Әле күптән түгел генә сәнгать уку йортларын тәмамлаган яшьләр үзләренең «бәйсез» әсәрләрен тәкъдим итү мөмкинлегенә ия булмаганнар. Шуңа бәйле рәвештә, яшь рәссамнарга үз сукмакларын үзләренә салырга туры килгән. Шулай итеп, 1970 елның маенда Надир Әлмиев инициативасы белән «6 яшь рәссам күргәзмәсе: Н. Әлмиев, И. Башмаков, Е. Голубцов, Г. Иванов, В. Нестеренко, Р. Фәттахов» оештырыла. Һәм ул республика сынлы сәнгатендәге яңа этапның символына әверелә.

Яшь рәссам Надир Усман улы Әлмиев (1946 елгы) әле шушы елларда гына Казан сәнгать училищесын тәмамлаган Георгий Алексеевич Ивановны (1946–2012), Рөстәм Шәйгали улы Фәттаховны (1946–2019), Евгений Георгиевич Голубцовны (1949 елгы) һәм Мәскәү югары сәнгать-сәнәгать училищесы (хәзер С.Г. Строганов исем. Мәскәү дәүләт сәнгать-сәнәгать академиясе) студентлары булган Владимир Александрович Нестеренко (1947 елгы) һәм Игорь Николаевич Башмаковны (1943–2012) күргәзмәдә катнашырга чакыра. Казан дәүләт консерваториясе ректоры, танылган композитор, СССРның халык артисты Нәҗип Гаяз улы Җиһанов һәм ВЛКСМның Татарстан өлкә комитеты секретаре Илгиз Кәлимулла улы Хәйруллин ярдәме белән «яшь һәм кыю» рәссамнар Казан дәүләт консерваториясенең 1967 елда төзелгән яңа актлар залының пыяла фойесында күргәзмә оештыралар (хәзер аның урынында С. Сәйдәшев исем. Зур концерт залы).

Күргәзмә оештыру өчен күп кенә мәсьәләләрне хәл итәргә кирәк була. Кыска гына вакыт эчендә Игорь Башмаков күргәзмәнең символы булган «6» санын кертеп афиша һәм күкрәк билгесе эшли; Надир Әлмиев чакыру билетлары әзерли һәм аларны ул вакытта үзе эшләгән Камил Якуб исем. Матбугат комбинатында бастыра. Картиналарны әзерләү һәм элү белән яшь рәссамнар барысы бергә шөгыльләнгәннәр: Әлмиевнең пластикта эшләнгән 12 гравюрасын диварга элгәннәр, ә күргәзмәдә катнашкан һәр рәссамның 3 әр әсәрен мольбертларга урнаштырганнар.

Күргәзмәгә куелган һәм бүгенге көнгә кадәр сакланган әсәрләрнең бер өлеше рәссамнарның «җепшеклек» чорында совет тамашачысына кире кайткан рус һәм Европа авангарды мирасын тирәнтен үзләштерүләрен раслый. Шул ук вакытта бу эшләрдә оригинальлеккә

һәм үз сәнгать телен булдыруга омтылыш сизелә. Мәсәлән, Н. Әлмиевнең 12 гравюрасында иҗатының буеннан буена рәссамның үзенә генә хас үзенчәлекләрнең (темалар, сәнгать чараларын сайлау, басма графиканы ярату) чагылышын күрергә мөмкин. Н. Әлмиев әсәрләрендә һәрвакыт композицияләр һәм орнаментны үзара якынайтучы төрле график фактуралар, көчле сызыклар, киеренке ритм ярдәмендә тудырылган тирән фәлсәфи образлар өстенлек итә.

1970 елгы күргәзмәдә Владимир Нестеренконың да берничә әсәре тәкъдим ителгән була, әмма бүгенге бүгенге көндә үзенең гадәти булмаган фактурасы һәм төсләр уены белән әсир иткән «Бию» (1970) картинасы гына исән. Бу – рус бәйрәмнәренә һәм күңел ачуларына абстракциягә якын мәдхия, тыелгысыз хәрәкәтнең футуристик динамикасы.

Җитлеккән оста Евгений Голубцовның сәнгати образлары – классик композицияле, борынгы рус иконасыннан алып Европа авангардына кадәрге әсәрләргә таянып язылган монументаль формалар. Әмма бу – уен түгел, ә җитди тикшерелгән эш. Алданрак язылган һәм 1970 елгы күргәзмәдә тәкъдим ителгән «Шәһәр күренеше»ндә дә (1970) Евгений Голубцов шәһәрне геометрик өлешләргә һәм мозаик фрагментларга бүлә, конкрет архитектура пейзажында аның универсаль формуласын китереп чыгара.

Георгий Ивановның станок сәнгате, проект эшләреннән аермалы буларак, иҗатының үтә нык шәхси өлкәсе һәм дөньяны төшенүенең иң интим чикләрен чагылдыра. Аның әсәрләрендә, мәсәлән, (XX гасырның икенче яртысында яшь рәссамнарның күбесе омтылган) концептуализм юк. Табигатьнең лирик халәтләренә мәхәббәт иҗатының башлангыч дәверендә үк туа, күргәзмәдә урын алган «Көз» (1970) картинасы моның ышанычлы дәлиле булып тора – ул меланхолик рух белән сугарылган тасвирый һәм декоратив башлангычлар синтезы.

Рөстәм Фәттахов һәм Игорь Башмаковның 1970 елгы күргәзмәгә куелган әсәрләрен табып булмады. Әмма замандашларының истәлекләренә караганда, анда бу рәссамнарның яраткан темалары – иске Казанның шәһәр мотивлары тәкъдим ителгән була. Бу тема киләчәктә ике рәссамның да иҗатын билгеләячәк: Рөстәм Фәттахов үзенең иҗади импульсын тузган, әмма уңайлы архитектуралы иске Казанны, ә Игорь Башмаков үз сәнгатен, нигездә, яңа Казанга – тарихи мирас белән диалог коручы заманча динамик шәһәргә багышлаячак.

Шуны да әйтергә кирәк, үз күргәзмәләрен оештырганда яшь рәссамнар рәсми сәнгать даирәләренең каршылыгына да очрый. Мәсәлән, консерватория бинасына күргәзмә ачылышына ТАССР Рәссамнар берлеге идарәсе рәисе Х.А. Якупов һәм сәнгать белгече Б.С. Яхлиель килә. Алар яшь рәссамнарның инициативасын җитди тәнкыйть утына тоталар һәм күргәзмәне тыюны таләп итәләр. Татар сынлы сәнгате аксакалы Бакый Идрис улы Урманче катнашыннан башка ул ачылмас та иде. Ул татар зыялыларының формаль булмаган

рухи лидеры буларак яшь рәссамнарны яклап чыга, ышанычлы дәлилләре белән Рәссамнар берлеге делегациясен күргәзмәне ачарга рөхсәт бирергә күндерә. Шул рәвешле алты яшь рәссамның беренче мөстәкыйль күргәзмәсе Казан зыялыларының игътибарын җәлеп итә. Яшь рәссамнар турында сөйли башлыйлар, ул гына да түгел – аларны таныйлар. Иҗаттагы амбицияләр, яңа карашлар, сәнгать экспериментлары, яңа темалар эзләү, бөтен дөньяга үзләрен борчыган нәрсәләр турында сөйләргә омтылу тамашачыга аеруча якын булып чыга.

Б.И. Урманче ТАССР сынлы сәнгатендә сәнгать парадигмасын алмаштыру зарурлыгын барысыннан да яхшырак аңлый һәм совет вакытлы матбугатында әлеге күргәзмә турында уңай фикерләр әйтә, «иҗади активлык, графикада һәм нәкыштә темаларны чишүдә яңа һәм кыю формалар эзләү, композициянең кискенлеген» ассызыклый, һәм «алардагы самими сәләт үсентеләрен сакларга» чакыра [Валеев, с. 3].

Ил, аерым алганда, Татарстан АССР җитәкчелеге дә җәмгыятьтәге үзгәрешләрнең котылгысызлыгын аңлаган, күрәсең. Шуңа бәйле рәвештә, бөтен Советлар Союзы буенча иҗат профессияләре вәкилләрен берләштерүгә юнәлдерелгән төрле мәдәни проектлар гамәлгә куела. Мондый чаралар ил мәдәнияте һәм сәнгатенең киләчәген билгеләүче яшь талантларга булышу, шулай ук яшьләр хәрәкәтен контрольгә алу максатыннан оештырыла. Мәсәлән, комсомолның Татарстан өлкә комитеты башта «6 күргәзмәсе»ндә катнашкан яшь рәссамнарга булышлык күрсәтә, аннан аларны иҗат яшьләренең 1970 елның июнендә «Идел» Халыкара лагерында узган Беренче семинары эшенә җәлеп итә. Анда Советлар Союзының төрле почмакларыннан катнашучылар агыла [Гости «Волги», с. 3]. «6 күргәзмәсе»нең кыскартылган варианты лагерь гөмбәзе астында да эшли башлый. Цех буенча танылган хезмәттәшләре һөҗүм итүдән туктамый, тик «яшьләр һәм кыюлар» бирешеп тормый. «6 яшь рәссам күргәзмәсе» озак эшләми – консерваториядә – 3 атна һәм «Идел» лагеренда – 4 көн, әмма яшь рәссамнар өчен бик тә файдалы була. Бу аларның эзләнүләренең иҗади актуальлеген һәм җәмгыятькә кирәкле булуын күрсәтә.

«6 күргәзмәсе» 1960 еллар азагында Казандагы иң якты вакыйгаларның берсе була, ул сәнгатьтә яңа чор – «кырыс стиль» пафосының төшүе, алдагы унъеллыктагы «гади эш көннәре каһарманлыгы»ның акрынлап лиризм, камералылыкка, әйләнә-тирә дөньяны үз хисләрең һәм борчуларың аша үткәреп аңларга омтылуга күчеше белән билгеләнгән җитмешенче еллар башлануын күрсәтә.

Өч дистә елдан соң, 2000 елда, Рөстәм Фәттахов инициативасы белән, Татарстан Рәссамнар берлегенең күргәзмәләр залында «6. XXX ел» дип аталган күргәзмә ачыла, ул әлеге алты рәссамны яңадан бергә җыя һәм аларның 1980–1990 еллардагы иҗатын яктырта [XXX лет со дня проведения...]. Бу күргәзмә әлеге феноменның культурологик һәм сәнгати кыйммәтен ачып сала. Бүген, ярты гасырдан соң, Надир Әлмиев инициативасы буенча, яңа проект оештырыла, ул «Күргәзмәләр 6» ны һәм анда катнашучы һәр рәссамның кеч-

кенә ретроспекцияләрен үз эченә ала. Аларда Казан тамашачысына яхшы таныш картиналар да күрсәтелә, бу рәссамнар эшчәнлегенең аз билгеле яклары да ачыла [Улемнова, Ильясова, с. 116–123]. Нәкъ менә Н. Әлмиев 1970 елгы күргәзмәнең афишасын һәм чакыру билетын саклаган, ә В. Нестеренко остаханәсендә күргәзмәнең И. Башмаков ясаган бакыр значогы табылган. Бу һәм башка материаллар төрле еллардагы фоторәсемнәр белән бергә 2020 елда Шәһәр ратушасы залында оештырылган күргәзмә экспозициясендә тәкъдим ителде.

1970 еллардагы «6 яшь рәссам күргәзмәсе»нең анда катнашучыларның һөнәри яктан җитлегүендә мөһим роль уйнавы бәхәссез. Аларның һәркайсы үзенең уникаль иҗат телен булдырды һәм алга таба үстерде, Татарстанның сәнгать һәм иҗтимагый тормышында һәм аннан читтә дә тамашачыга үз әсәрләрен тәкъдим итте. Күргәзмәнең инициаторы – Надир Әлмиев китап һәм станок графикасы, кинематография, яктылык музыкасы сәнгатен үстерүгә үзеннән зур өлеш кертә; Казан кинохроника студиясендә, башкалабыз нәшриятларында эшли, «Прометей» МКБ белән хезмәттәшлек итә. Владимир Нестеренко һәм Евгений Голубцов сәнгати проектлау белән шөгыльләнәләр, без бүген аны дизайн дип атыйбыз: 1980 елларда «группа 17» конструкторлык бюросының идея илһамчылары һәм оештыручылары булып, Казанда һәм республикада күп кенә популяр җәмәгать интерьерларын бизәделәр. Рөстәм Фәттахов Казан телестудиясендә эшли, нәкыш белән шөгыльләнә. Игорь Башмаков – металл рәссамы, Казанның танылган символларына әверелгән скульптура композицияләренең авторы. Георгий Иванов Кама буе төбәгенең әйдәп баручы рәссам-проектчысына әйләнде, Яр Чаллы шәһәр тирәлеген булдыруда һәм КАМАЗның дизайнерлык эшләнмәләрендә катнашты, шулай ук актив педагогик эшчәнлек алып барды. «6 яшь рәссам күргәзмәсе»ндә катнашучыларның һәркайсы үз юлы белән барды, әмма барысы да – социалистик реализм белән бәхәстә үсеп, Татарстан авангардының «икенче дулкыны»на башлангыч биргән, милли сәнгать тарихында тирән эз калдырган рәссамнар.

Әдәбият

XXX лет со дня проведения I выставки молодых художников г. Казани. 6. Н. Альмеев. И. Башмаков. Е. Голубцов. Г. Иванов. В. Нестеренко. Р. Фаттахов: [Буклет]. Казань, 2000. 6 с.

Валеев Д. Три интервью // Комсомолец Татарии. 1970. № 75–76. С. 3

Гости «Волги» – полпреды муз // Комсомолец Татарии. 1970. № 70. С. 3

Султанова Р.Р. Искусство новых городов Республики Татарстан (1960 – 1990 гг.). Казань, 2001. 192 с.

Улемнова О.Л., Ильясова Р.И. Выставка шести молодых художников. Версия 1970 // Казань. 2020. № 11. С. 116–123.

Ильясова Рәмилә Ирек кызы,

Татарстан Республикасы сынлы сәнгать музее өлкән фәнни хезмәткәре, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты аспиранты